

УДК 316.752.754

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.54.4>

ЦІННІСТЬ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА МОРАЛЬНОГО ВИБОРУ ОСОБИСТОСТІ

Ігор Гоян, Олег Лазор

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
кафедра соціальної психології,
вул. Шевченка, 57, 76000, м. Івано-Франківськ, Україна*

У статті представлені результати науково-дослідної програми «Всесвітнє вивчення цінностей» (The World Values Survey (WVS)) – найбільше порівняльне дослідження, яке проводиться на базі університетів усього світу з метою вивчення цінностей і переконань населення. В статті розглядаються цінності як центральне ядро структури духовно-моральної кризи, проблема визначень цінностей, їх типологій, і проблема, з якою стикається соціолог, що вивчає духовно-моральну кризу через систему цінностей та ціннісних орієнтацій. WVS – єдине академічне дослідження, яке включає весь спектр національних варіацій: від дуже бідних до найбагатших країн, від країн із дуже авторитарними режимами до максимально ліберальних демократій, охоплюючи всі культурні зони світу. Учасники програми «Всесвітнє вивчення цінностей» аналізують зміну ціннісних орієнтацій та їх вплив на соціальне та політичне життя, використовуючи висококласний інструментарій та наукові методи дослідження у кожній країні.

За результатами проведеного дослідження встановлено, що програма WVS продемонструвала наступні результати: безліч глибинних установок згодом зазнає поширених змін між поколіннями. З метою моніторингу цих змін та вивчення їх наслідків WVS провела серію хвиль опитувань у понад 100 суспільствах на всіх континентах. Основною темою, що лежить в основі задуму WVS, була гіпотеза про те, що економічні та технологічні перетворення привносять значні зміни у цінності, переконання та моральний вибір населення. Аналіз даних WVS підтверджує цю гіпотезу, розкриваючи повсюдно поширені та послідовні відмінності між соціальними, економічними, релігійними та політичними установками населення, що проживає в країнах з високим рівнем доходів, та людьми, які проживають у країнах з низьким рівнем доходів. Фактичні дані WVS дають зрозуміти, що базові цінності та установки населення в усьому світі змінюються і зміни відбуваються за узгодженими та передбачуваними алгоритмами.

Ключові слова: система цінностей, моральна ідентичність особистості, моральні рішення, моральний вибір.

Постановка проблеми. Моральність є спосіб відображення людиною дійсності та критерій її вчинків, будучи однією з найважливіших сфер взаємовідносин людини та суспільства. Духовно – моральний розвиток особистості є одним із пріоритетних завдань освіти та держави. У державних стандартах середньої та вищої освіти наголошується на пріоритетності формування компетентності у вирішенні моральних проблем на основі особистісного вибору, моральної поведінки, відповідального ставлення до діяльності, своїх вчинків. У зв'язку з цим особливий інтерес представляє проблема морального розвитку сучасної людини, яка виховується за умов становлення нового соціокультурного середовища. Особливість сучасного етапу соціального розвитку суспільства обумовлена трансформацією суспільної свідомості, що впливає на формування моральних орієнтирів як усього суспільства, так і окремої особистості. Вектор і характер розвитку світового суспільства, майбутнє країн залежать від того, як вирішуватимуться проблеми морального розвитку особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Платон та Г.В.Ф. Гегель мислили цінності як форми абсолютного духу чи абсолютної ідеї, І. Кант – як трансцендентні форми суб'єктивного сприйняття. І. Кант першим ужив поняття «цінності» у його спеціальному значенні. У неокантіанській концепції В. Віндельбанда і Г. Ріккєрта цінності – ідеальне буття норми, вони не залежать від людських потреб та бажань. Г. Ріккєрт вважав, що подальше становлення філософії можливе лише як «критична наука про загальнообов'язкові цінності». Представники ж натуралістичного психологізму А. Мейнонг, Р. Перрі, Дж. Дьюї і К. Льюїс побачили джерело цінностей в потребах людини, що емпірично фіксуються. Для Р. Перрі «цінність – будь-який предмет будь-якого інтересу».

Основоположник філософської антропології М. Шелер звів до цінностей все духовне життя людини, визнавши найвищою формою релігійні цінності. У нього цінності – онтологічна основа особистості. Е. Трельч поняття «цінності» зводив до суб'єктивності та відносності. Ф. Ніцше трактував буття не як об'єктивну реальність, а як цінність [1–5]. У концепції Дж. Дьюї цінності – об'єктивні фактори емпірично спостережуваної реальності.

Зарубіжна психологічна наука розглядає моральність як регулятор поведінки у ситуації морального вибору з позицій кількох підходів. У психоаналізі при поясненні моральності як основи морального вибору основна увага приділяється внутрішньо-психічним процесам (А. Адлер, З. Фрейд, Е. Фромм, К. Хорні, Е. Еріксон). У дослідженнях прихильників біхевіоризму проблеми формування моральної поведінки розглядалися А. Бандурою, Дж. Роттером, Б.Ф. Скіннером. Взаємозв'язки морального регулювання поведінки зі сформованістю моральних переконань вивчалось у роботах Л. Колберга та Ж. Піаже; залежність поведінки від присвоєння загальнолюдських цінностей розглядалася у працях А. Маслоу та К. Роджерса.

Виклад основного матеріалу. Моральний вибір має мотиваційно-ціннісну детермінованість, при цьому ціннісні орієнтації вбирають у себе систему особистісних смислів, будучи сполучною ланкою моральної свідомості та поведінки людини, а мотиви визначають спрямованість діяльності суб'єктів. Як відомо, формування морального досвіду людини обумовлено внутрішніми та зовнішніми умовами його життя, поведінки та діяльності. Зовнішніми умовами у підлітковому віці є стосунки з однолітками і дорослими у різних видах діяльності та ситуаціях, у яких необхідно зробити моральний вибір. Внутрішні умови – рівень розвитку моральної свідомості, довільної поведінки, їх детермінованість та взаємопов'язаність. У структурі моральності перше місце висувається усвідомлене дотримання моральних норм відповідно до власними ціннісними орієнтаціями [4; 5].

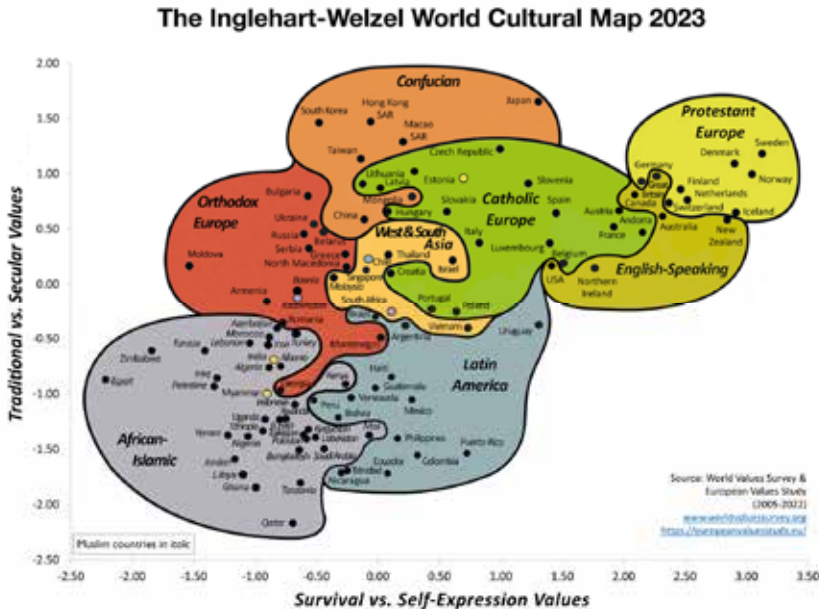
Покладаючись на ідеї А. Маслоу, Р. Інглхарт ввів у науковий обіг дві категорії – «матеріалістичні» (фізіологічні) та «постматеріалістичні» цінності, переважання яких у тому чи іншому суспільстві відповідає досягнутій їм стадії історичного розвитку, соціально-економічного прогресу, руху по лінії духовно-моральних цінностей. У своїй концепції Р. Інглхарт виділяє дві системи цінностей – «матеріалістичну» (матеріальний добробут, економічне зростання, безпека, добробут і т.д.) і «постматеріалістичну», в якій домінують гармонійні відносини між людьми, духовне розвиток та самореалізація особистості. Всесвітня асоціація дослідження цінностей (WVSA) та Європейське дослідження цінностей (EVS) випустили остаточну версію спільного набору даних EVS-WVS за 2017–2022 роки, створеної в рамках угоди про співпрацю (Меморандум про взаєморозуміння) між двома дослідницькими програмами:

	Спільне EVS/WVS	EBC	BBC
Період опитування	2017–2022 рр.	2017–2021 рр.	2017–2022 рр.
Кількість хвиль	Спільна хвиля EVS/WVS	5-а хвиля	7-а хвиля
Кількість випадків	153,716	59,438	94,278
Країни/території	90	36	64

Джерело: EBU/BBC (2022). European Values Survey and World Values Survey: Joint EVS/WVS 2017–2022 dataset. GESIS Data Archive, Cologne. ZA7505. Data set version 4.0.0, doi: 10.4232/1.14023

Асоціація World Values Survey надала чергову оновлену версію Культурної карти Інглхарта-Вельцеля. Карта заснована на останньому спільному опитуванні Всесвітнього дослідження цінностей та Європейського дослідження цінностей 2017–2022 років. Для окремих країн, які останнім часом не обстежувалися, для розрахунку оцінки картки використовуються дані попередніх хвиль. Всього на карті представлено 111 країн/суспільств (рис. 1).

Методологія культурних карт, розроблена засновником WWSA Рональдом Інглхартом та віце-президентом WWSA Крістіаном Вельцелем, стверджує, що у світі існують два основні виміри міжкультурних відмінностей: традиційні цінності проти світсько-раціональних цінностей та цінності виживання проти цінностей самовираження [3]. Культурна карта світу Інглхарта-Вельцеля ілюструє, що, незважаючи на безліч нюансів, людські системи вірувань зводяться до цих двох основних вимірів міжкультурних відмінностей.

Рис. 1. Карта крос-культурних відмінностей Інглхарта-Вельцеля, сьомої хвилі (2017–2022)

Джерело: Inglehart-Welzel Cultural Map of the World – World Values Review 7 (2023). URL: <http://www.worldvaluessurvey.org/>

На карті (рис. 1) представлені емпіричні свідчення масштабних культурних змін та збереження самобутніх культурних традицій. Основна теза свідчить, що соціально-економічний розвиток пов'язаний із широким синдромом різних ціннісних орієнтацій. Аналіз даних WVS, проведений політологами Рональдом Інглхартом та Крістіаном Вельцелем, стверджує, що у світі існують два основні виміри міжкультурних відмінностей:

- 1) Традиційні цінності проти секулярно-раціональних цінностей та
- 2) Цінності виживання та цінності самовираження.

Традиційні цінності наголошують на важливості релігії, зв'язків між батьками та дітьми, поваги до влади та традиційних сімейних цінностей. Люди, які приймають ці цінності, негативно ставляться до розлучення, абортів, евтаназії та самогубства. Ці суспільства мають високий рівень національної гордості та націоналістичних поглядів. Секулярно-раціональні цінності мають протилежні переваги традиційним цінностям. Ці суспільства приділяють менше уваги релігії, традиційним сімейним цінностям та авторитету. Розлучення, аборт, евтаназія та самогубство вважаються відносно прийнятними. У цінностях виживання особлива увага приділяється економічній та фізичній безпеці. Це пов'язано з відносно етноцентричним світоглядом та низьким рівнем довіри та толерантності. Цінності самовираження віддають високий пріоритет захисту навколишнього середовища, зростаючої толерантності до іноземців та гендерної рівності, а також зростаючих вимог участі у прийнятті рішень в економічному та політичному житті.

Ці два виміри були створені шляхом проведення факторного аналізу набору десяти показників. Десять використаних індикаторів (по п'ять для кожного виміру) були обрані з технічних причин: щоб мати можливість порівнювати результати в часі, використовували індикатори, які були включені в чотири хвилі досліджень цінностей. Ці десять показників відображають лише малу частину багатьох переконань і цінностей, які зачіпають ці два виміри, і вони не обов'язково є найбільш чутливими індикаторами цих вимірювань. Вони добре справляються із виявленням двох надзвичайно важливих аспектів міжкультурних відмінностей, але ми повинні мати на увазі, що ці конкретні елементи є лише індикаторами значно ширших основних вимірів міжкультурних відмінностей [6].

Вимірювання традиційних і секулярно-раціональних цінностей відображає контраст між суспільствами, в яких релігія дуже важлива, і тими, в яких вона не важлива, але повага до влади Бога, вітчизни та сім'ї тісно пов'язані один з одним. Важливість сім'ї є основною темою: у традиційних суспільствах головна мета життя більшості людей – змусити своїх батьків пишатися ними; і треба завжди любити і поважати своїх батьків, незалежно від того, як вони поведуться; і навпаки, батьки повинні робити все можливе для своїх дітей навіть ціною власного благополуччя; і люди ідеалізують великі сім'ї (і справді мають їх: високі бали за цим параметром сильно корелюють із високими показниками народжуваності). Хоча люди традиційних суспільств мають високий рівень національної гордості, воліють більше поваги до влади, займають протекціоністські позиції щодо зовнішньої торгівлі та відчують, що екологічні проблеми можуть бути вирішені без міжнародних угод, вони пасивно приймають національну владу: вони рідко обговорюють політику. У доіндустріальних суспільствах сім'я має вирішальне значення виживання. Відповідно, суспільства на традиційному полюсі цього виміру відкидають розлучення та займають позицію на захист життя щодо абортів, евтаназії та самогубств. Вони підкреслюють соціальний конформізм, а не індивідуалістичні прагнення, підтримують повагу до влади та мають високий рівень національної гордості та націоналістичних поглядів. Товариства з секулярно-раціональними цінностями мають протилежні переваги по всім цим показникам [7].

Вимірювання виживання та самовираження торкається синдрому толерантності, довіри, акценту на суб'єктивному добробуті, громадянській активності та самовираженні, який виникає у постіндустріальних суспільствах з високим рівнем екзистенційної безпеки та індивідуальної автономії. На протилежному полюсі люди у суспільствах, сформованих екзистенційною незахищеністю та жорсткими інтелектуальними та соціальними обмеженнями людської автономії, схильні насамперед наголошувати на економічній та фізичній безпеці; вони відчують загрозу з боку іноземців, етнічної різноманітності та культурних змін, що призводить до нетерпимості до сторонніх груп, наполягання на традиційних гендерних ролях та авторитарному політичному світогляді. Центральним компонентом цього виміру є поляризація між матеріалістичними та постматеріалістичними цінностями. Ці цінності відображають зміну поколінь від акценту на економічній та фізичній безпеці до зростаючого акценту на самовираженні, суб'єктивне благополуччя та якість життя. Це культурне зрушення спостерігається у всьому постіндустріальному суспільстві; воно виникає серед вікових когорт, що виростили в умовах, в яких виживання можна вважати само собою зрозумілим. Ці цінності пов'язані з появою зростаючої уваги до захисту довкілля, жіночого руху та зростанням вимог до участі у прийнятті рішень в економічному та політичному житті. За останні тридцять років ці цінності набули все більшого поширення практично у всіх постіндустріальних суспільствах. Суспільства, які наголошують на цінності виживання, мають відносно низький рівень суб'єктивного благополуччя, повідомляють про відносно погане здоров'я, мають низький рівень міжособистісної довіри, відносно нетерпимі до зовнішніх груп та низьку підтримку гендерної рівності. Вони наголошують на матеріалістичних цінностях, мають відносно високий рівень віри в науку та техніку, відносно низький рівень екологічної активності та відносно прихильні до авторитарного уряду. Товариства, які займають високі місця за цінностями самовираження, зазвичай мають протилежні переваги з усіх цих тем. Загалом цінності самовираження відбивають емансипативний і гуманістичний ідеал, що підкреслює людську автономію та вибір. Коли виживання під питанням, культурна різноманітність видається загрозовою. Коли людей не вистачає, іноземці сприймаються як небезпечні чужинці, які можуть забрати у людини кошти для існування. Люди чіпляються за традиційні гендерні ролі та сексуальні норми, підкреслюючи абсолютні правила та старі звичні норми, намагаючись максимізувати передбачуваність у нестабільному світі. І навпаки, коли виживання починає сприйматися як щось само собою зрозуміле, етнічне і культурне розмаїття стає дедалі більш прийнятним – більш того, після певного моменту розмаїття не тільки терпимо, але й починає позитивно цінуватися, оскільки воно цікаве і стимулює. У постіндустріальних суспільствах люди шукають іноземних ресторанів, щоб спробувати нові види кухні; вони платять великі суми грошей і подорожують на великі відстані, щоб познайомитись із екзотичними культурами. Зміна гендерних ролей та сексуальних норм більше не здається загрозовою [7].

За останні кілька десятиліть ми стали свідками однієї з найдраматичніших культурних змін, що відбулися з початку письмової історії, – переходу до гендерної рівності, що дозволило жінкам вибирати із значно ширшого діапазону життєвих траєкторій, ніж будь-коли раніше. Поляризація з приводу нових гендерних ролей є основним компонентом виміру «виживання проти самовираження»: одне з найважливіших питань полягає в тому, чи є чоловіки кращими політичними лідерами, ніж жінки. У світі загалом більшість, як і раніше, приймає ідею про те, що чоловіки стають кращими політичними лідерами, ніж жінки; однак ця точка зору відкидається зростаючою більшістю в постіндустріальних суспільствах і переважно більшістю відкидається молодим поколінням у цих суспільствах. Рівні права для жінок, іноземців та інших груп, як правило, відкидаються

у суспільствах, де виживання здається невизначеним, але все частіше приймаються у суспільствах, які наголошують на цінності самовираження. Таким чином, кожна з двох основних фаз модернізації – індустріалізація та виникнення постіндустріального суспільства – породжує великий вимір міжкультурних відмінностей [7].

Міжкультурні варіації дуже обмежені. Якщо люди даного суспільства приділяють велику увагу релігії, можна передбачити відносну позицію суспільства щодо багатьох інших змінних, від ставлення до абортів, почуття національної гордості та бажаності більшої поваги до влади до виховання дітей. Другий вимір відображає інший обширний, але сильно корелюючий кластер змінних, що включає матеріалістичні цінності (такі як підтримання порядку та боротьба з інфляцією) і постматеріалістичні цінності (такі як свобода і самовираження), суб'єктивне благополуччя, міжособистісна довіра і політичний активізм. Цінності самовираження підкреслюють терпимість до різноманітності та зростаючі вимоги до участі у прийнятті рішень в економічному та політичному житті. Перехід від цінностей виживання до цінностей самовираження пов'язаний із зростаючим почуттям екзистенційної безпеки та людської автономії, що породжує гуманістичну культуру толерантності та довіри, в якій люди надають відносно високу цінність індивідуальній свободі та самовираженню та виявляють активну активність, політичні орієнтації [7]. Виділено наступні етапи процесу морального вибору:

1. Усвідомлення проблеми. Ідентифікація проблеми морального вибору (моральної дилеми). Усвідомлення – початок здійснення вибору.

2. Вплив внутрішніх детермінантів: мотивів (потреби, мети, наміри, спонукання та властивості особистості, що детермінують поведінку людини); ціннісних орієнтацій (критерії, якими оцінюється правильність чогось, етичні ідеали, вищі принципи життя, особливості морального самовизначення особистості); індивідуальних особливостей (стать, вік, відповідність рівню морального розвитку в даний віковий період); вони розглядаються як наслідки впливу розвитку геному індивіда і середовища, облік яких необхідний, так як вони можуть істотно впливати на весь процес прийняття рішення та диференціювати інші детермінанти морального вибору. У сукупності ці детермінанти надають визначальну роль у структурі морального вибору і є його ядром, що забезпечує лінію всієї моральної поведінки.

Висновки. Існуючі в літературі визначення і типології цінностей не тільки не заограні на вивчення і вирішення проблеми духовно-моральної кризи, але принципово не призначені для цих цілей. Зокрема, перехід населення тієї чи іншої країни від матеріалістичних до постматеріалістичних цінностей (у термінах Р. Інглхарта), що спостерігається сьогодні не тільки в розвинених, але і в країнах, що розвиваються, розкриває перехід від недемократичних до демократичних режимів, але ніяк не криза або соціальні деформації. Необхідні нові пошуки типологій духовно-моральних цінностей, які здатні служити вимірником кризових станів сучасного суспільства. Для цього необхідно насамперед вивчити механізми, технологію протікання, причини та наслідки самої духовно-моральної кризи. Цінності суспільства представляють собою не просто набір понять чи типологію взаємозалежних ознак, а органічно побудовану ціннісну систему. Системний характер духовно-моральних цінностей - їхня відмітна ознака.

Список використаної літератури

1. Inglehart Ronald F., Pippa Norris. *Rising Tide: Gender Equality and Cultural Change Around the World*. New York; Cambridge, 2003.
2. Inglehart Ronald F., Welzel C. *Changing Mass Priorities: The Link between Modernization*

- and Democracy. *Perspectives on Politics*. 2010. Vol. 8 (2). P. 551–567.
3. Inglehart Ronald F., Welzel C. What Do We Know About Modernization Today? // *Foreign Affairs*. 2009. Vol. 88 (2). P. 33–48.
  4. Deutsch F., Welzel C. Emancipative Values and Nonviolent Protest: The Importance of ‘Ecological’ Effects // *British Journal of Political Science*. 2011. Vol. 42 (2). P. 465–479.
  5. Moaddel Mansoor. Values and perceptions of the Islamic and Middle Eastern publics. New York, 2007.
  6. K. Welzel. 2005. Modernization, cultural change and democracy: The sequence of human development. New York: Cambridge University Press. URL: <https://www.researchgate.net/publication/>
  7. Chapter 2 by Inglehart, R&C. Welzel. 2005. Modernization, cultural change and democracy: The sequence of human development. New York: Cambridge University Press. URL: <https://www.researchgate.net/publication/230557603>

VALUE AS A DETERMINANT OF THE MORAL CHOICE OF PERSONALITY

Ihor Hoian, Oleh Lazor

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University,

Department of Social Psychology,

Shevchenko str., 57, 76000, Ivano-Frankivsk, Ukraine

The article presents the results of the research program “World Values Survey” (WVS) - the largest comparative study conducted on the basis of universities around the world with the aim of studying values and beliefs of the population. Values are considered as the central core of the structure of the spiritual and moral crisis, the problem of defining values, their typologies, and the problem faced by the sociologist who studies the spiritual and moral crisis through the system of values and value orientations. The WVS is the only academic study that includes the full range of national variations: from the very poor to the richest countries, from countries with very authoritarian regimes to the most liberal democracies, covering all cultural zones of the world. Participants in the “World Values Study” program analyze changing value orientations and their impact on social and political life, using high-class tools and scientific research methods in each country. The WVS program has demonstrated that many deep-sea plants subsequently undergo widespread intergenerational change. In order to monitor these changes and study their consequences, WVS conducted a series of survey waves in more than 100 societies on all continents. A central theme underlying the conception of the WVS was the hypothesis that economic and technological transformations bring significant changes in the values, beliefs and behaviors of the population. Analysis of WVS data supports this hypothesis, revealing widespread and consistent differences between the social, economic, religious and political attitudes of populations living in high-income countries and people living in low-income countries. The WVS’s actual data makes it clear that the basic values and attitudes of populations around the world are changing and that change is happening according to consistent and predictable algorithms.

Key words: value system, moral identity of the individual, moral decisions, moral choice.